

PHD-DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Kiss-Koczka Éva

Az erény mestersége

David Hume morálfilozófiájának két olvasata

Filozófia Doktori Iskola

Pécs

2013

Kutatásai feladat

David Hume morálfilozófiai gondolatait két írása, az *Értekezés az emberi természetről*¹, valamint a *Tanulmány az erkölcs alapelveiről*² alapján rekonstruálhatjuk. A Hume etikáját ismertető tanulmányok a két írást gyakran kezelik egységes egészként, felváltva használva az egyes paragrafusokat a hume-i gondolatok pontosabb megvilágítására. A Hume kutatók körében ugyanakkor régóta vita tárgyát képezi, hogy a két mű mennyiben feleltethető meg egymásnak. Dolgozatomban az egyes problémakörök ismertetésén túl azt vizsgálom, hogy mennyiben változott meg Hume álláspontja a két könyv megjelenése között eltelt időben. Amellett érvelek, hogy összhangban Hume állításával és ellentétben a kortárs meggyőződéssel, Hume valóban sikeresebben fejti ki álláspontját a *Tanulmányban*.

A hume-i morálpszichológia

„Halva születetten hagyta el a nyomdát”³ ezekkel a szavakkal jellemzi Hume az *Értekezést*, amelyet mindössze 27 éves korában publikált, és amellyel filozófiai hírnevét kívánta megalapozni. Fiatalkori írása azonban nem talált kedvező fogadtatásra. Az idézet tanúsága szerint Hume maga is elismerte annak gyengeségeit, bár egész végig hitt abban, hogy a negatív visszhang kizárólag a stílusbeli esetlenségekkel magyarázható. Ez a meggyőződés inspirálta, hogy az *Értekezés* három könyvét rövidítve és némileg átdolgozva külön-külön is jelentesse. Ennek a projektnek a részeként jelent meg az *Értekezés* harmadik könyvét összefoglaló írása, a *Tanulmány az erkölcs alapelveiről*. Hume erkölcsfilozófiájának alapvető célkitűzése, hogy az erkölcsi viselkedést az emberi természet sajátosságaira hivatkozva magyarázza. Véleménye szerint hibás minden olyan megközelítés, amely ennek fontosságát elhanyagolja, vagy tévesen mutatja be az emberi természetet. Hume szerint az egyik leggyakoribb tévedés, amelyet a morálfilozófusok elkövetnek, racionalitásunk túlhangsúlyozása.

„Az ész csak rabszolgája a szenvedélyeknek, s meg is kell maradjon ennél, nem igényelhet magának más feladatot, mint szolgálni és engedelmeskedni nekik.”⁴ Hume ezzel az idézettel deklarálja, hogy viselkedésünk alakulásában az értelem sokkal kevésbé játszik fontos szerepet, mint azt hagyományosan gondolnánk. Az értelem alárendelt szerepet tölt be a szenvedélyekhez képest,

¹David Hume *Értekezés az emberi természetről* Akadémiai kiadó 2006 továbbiakban *Értekezés*

²David Hume *Tanulmány az erkölcs alapelveiről* Osiris Kiadó 2003, továbbiakban *Tanulmány*

³David Hume *Összes esszéi* I. Bp., Atlantisz kiadó, 1992. 12.

⁴*Értekezés* 396

ami azt jelenti, hogy viselkedésünket nem a racionális belátásaink, hanem az érzelmeink irányítják. Megállapításai az értelem gyakorlati szerepével kapcsolatban provokatívak, fontos azonban, hogy megfelelő módon értelmezzük álláspontját. Bár bizonyos idézetek a szkeptikus olvasatot erősítik, Hume valójában elismeri az értelem gyakorlati szerepét. Ennek igazolásához arra van szükség, hogy különbséget tegyünk érzelem, ítélet és cselekvés között. Az értelem gyakorlati szerepének tagadása azt jelenti Hume-nál, hogy az nem befolyásolja ítéleteink alakulását, ebből azonban nem következik, hogy a ténylegesen megvalósuló viselkedésben ne játszana fontos szerepet. Belátásaink képesek iránymutatásul szolgálni arra vonatkozóan, hogy miként tudjuk vágyainkat a leghatékonyabban kielégíteni. Hume kizárólag annak lehetőségét tagadja, hogy a gyakorlati ész belátásai önmagukban rendelkezzenek motivációs funkcióval.

Az értelem gyakorlati szerepének vizsgálata valódi jelentőségét az erkölcsi szituációk kapcsán nyeri el. Hume azért elemzi hosszasan ezt a kérdést, hogy bizonyítsa: nem racionális voltunk tesz képessé arra, hogy különbséget tegyünk jó és rossz között. Érve a következőképpen rekonstruálható:

1. Az erkölcsök befolyásolják a cselekedeteinket.

2. Az ész nem képes ilyen hatást kifejteni.

Tehát: az erkölcsi szabályok nem az értelemből származnak.

Legfontosabb kritikája az általa tanulmányozott morálfilozófiai elméletekkel kapcsolatban, hogy nem képesek megfelelő magyarázatot adni az erkölcsi viselkedésre. Ezzel szemben az érzelmekre alapozott erkölcsfilozófia legnagyobb kihívása a radikális szubjektivizmus elkerülése. Ha az erkölcsi ítéleteink érzelmeinket tükrözik és azokról tudjuk, hogy változóak, akkor miként biztosítható az erkölcsi ítéletek egyöntetűsége. Hume további kritériumokat vezet be annak érdekében, hogy ezt a nehézséget elkerülje.

Helyes erkölcsi ítélet alkotáshoz a következő feltételeknek kell teljesülniük:

- (1) fel kell adnunk személyes nézőpontunkat és azok érzelmeit alapul vennünk, akik részesei az eseményeknek,
- (2) ítéleteink meghozatala során mindig a cselekvést kiváltó jellemvonásra kell koncentrálnunk és nem magára a személyre,
- (3) azt kell figyelembe vennünk, hogy általában milyen hatást vált ki az adott jellemvonás,
- (4) birtokában kell lennünk valamennyi releváns információnak.

A legfontosabb ezek közül annak deklarálása, hogy az erkölcsi ítéleteinket motiváló szenvedély mindig az áldozatok szenvedése kell legyen. Hume ennek hangsúlyozásával kívánja elkerülni azt a

vádat, hogy ítéleteink személyes preferenciáinkat tükrözik. Következésképpen azt az álláspontot kell védelmeznie, hogy az áldozatok szenvedése valamilyen módon hozzáférhető a számunkra.

A szimpátia lesz az a képességünk, amely lehetővé teszi, hogy anélkül osztozzunk az áldozat szenvedésében, hogy ténylegesen beleképzelnénk magunkat az ő helyzetébe. Az eseményekről való tudásunk és az áldozatok viselkedése elégséges ahhoz, hogy megfelelő ideát alkossunk az érzelmi állapotokról. Ez az idea a szimpátia működése révén olyan elven hatást gyakorol ránk, amely megfeleltethető az eredeti szenvedélynek és mint ilyen, az erkölcsi ítélet alapját képező szenvedély forrásául szolgál. Hume számára a szimpátia ilyen felfogása kitüntetett jelentőségű, mivel nem csak azt képes megindokolni általa, miként vagyunk képesek átérezni mások érzelmeit anélkül, hogy beleképzelnénk magunkat az ő helyzetükbe, de a magyarázat értelmében az erkölcsi helytelenítéshez nincs szükség az általános jóindulat tételezésére. Az erkölcsi érzelmek forrása az áldozatok szenvedéséről alkotott idea eleven lenyomata bennünk, ami az asszociáció elvével magyarázható. A szimpátia hatásmechanizmusa a törődés szenvedélyétől függetlenül képes érzelmi kapcsolatot létesíteni köztem és az áldozat között. Nem azért ítélem el azt, ami vele történt, mert sajnálom, hanem azért mert a viselkedéséről kialakított ideám a szimpátia működése révén benyomássá alakul. Függetlenül attól, hogy milyen nehézségeket vet fel egy ilyen koncepció, jól példázza, hogy miként gondolkodik Hume az emberi természetről. Olvasatában az ember mérsékeltén racionális, de viselkedését mindig a szenvedélyei irányítják és csak korlátozott mértékben foglalkoztatja mások szenvedése. Ez az emberkép motiválja az igazságosság erényével kapcsolatos álláspontját.

Erényetika: Az igazságosság erénye

Az emberi természet sajátossága, hogy önző és ezt a tulajdonságát nem képes levetkőzni, ugyanakkor racionális lényként képes felismerni, miként tudja érdekeit a leginkább érvényesíteni. Képesek vagyunk felismerni, hogy ha önzésünket szabadjára engedjük, akkor hosszú távon sokkal nagyobb veszteségekkel kell számolnunk. Tudatában vagyunk annak, hogy egy olyan társadalmi berendezkedés szolgálja legjobban az érdekeinket, ahol szabályok biztosítják mindenki hosszú távú érdekeit. A társas együttélést lehetővé tevő erények között vannak olyanok, amelyek *mesterségesek*, vagyis konvenciók lévén lettek kialakítva. Az igazságosság erénye ezek közé tartozik.

Hume elméletében az igazságosság két lépcsős folyamatként jön létre. *Elsőként* kialakítjuk az igazságosság szabályait, *második* lépésként kialakul az igazságosság erénye. Hume különböző motivációt feltételez a két folyamat között. Az igazságosság szabályainak kialakítását az motiválja, hogy felismerjük ez szolgálja valódi érdekeinket. Mindaddig amíg mindenki más is így cselekszik addig nekem is érdekemben áll a szabályok betartása. A szabálykövető magatartást kizárólag az a

belátás motiválja, hogy érdekeimet általa tudom a leghatékonyabban kielégíteni. A szabálykövető magatartásra nincs, ettől a felismeréstől független, természetes indítékunk, és ez a tény Hume számára igazolja az igazságosság mesterséges voltát.

Az igazságosság, mint szabályrendszer tökéletesen működik mindaddig amíg az emberek tudatában vannak valódi érdekeiknek, vagyis amíg nyilvánvaló a kapcsolat az érdekek és a szabálykövető magatartás között. Kis közösségekben ez nem okoz nehézséget. Később azonban a társadalom növekedésével már nem könnyű belátni, hogy a szabályok betartása a saját érdekeinket szolgálja. Az igazságosság nagy társadalmakban csak akkor működik, ha mint *erényt* tiszteljük, vagyis az igazságosság szabályrendszere az erény státuszára kell emelkedjen. Ez az átmenet a szimpátia működésével magyarázható. Pontosabban, a szimpátia működése révén kapcsolunk erkölcsi érzelmeket az igazságosság szabályrendszeréhez. A szimpátia közelebb hozza hozzánk az áldozatok szenvedését, ami indokolja, hogy miért helytelenítjük azt, ami velük történt. Különös módon azonban a szimpátia nem szolgál elégséges alapul az igazságosság szabályrendszerének kialakítására. Önzésünk túlságosan nagyfokú ahhoz, hogy bármi képes legyen ellensúlyozni. Ez az oka, hogy Hume az önzésben jelöli meg az igazságosság szabályrendszerének forrását. Hume az önérdeteket nem tartja elég univerzálisnak, vagy helyes indítéknak az igazságosság erényének helyesléséhez.

A szimpátia ellenben biztosítja, hogy erkölcsi ítéleteink olyan érzelmeken alapuljanak, amelyek megfelelő motivációval szolgálnak egy erkölcsi szituációban. A szimpátia azért elengedhetetlen, mert alternatívát kínál az önérdetekkel szemben, ami nem csak, hogy nem lehet erkölcsi kiindulópont, de nem is lehet megfelelő magyarázat az erkölcsi viselkedésre, mert érdekeink gyakorta azt diktálják, hogy ne engedelmessédjünk a szabályoknak. Ez az ellenvetés azonban csak akkor tartható, ha az érdekek egy speciális típusára koncentrálunk. Pontosabban, ha nem hosszú távú érdekeinket vesszük alapul. Az igazságosság szabályrendszerének mesterséges volta ugyanis azzal a következménnyel jár, hogy előnyös volta a rendszer egészéből következik. Lehetséges, hogy egyes megnyilvánulásai nem szolgálják pillanatnyi érdekeinket, de az egész mégis olyan előnyöket biztosít számunkra, amelyek az ilyen esetekben is érdekünkkel teszik betartásukat.

Egy ilyen magyarázatot azért utasítana el Hume, mert azon az elgondoláson alapul, hogy mindenkor tudatában vagyunk a szabályrendszer előnyös voltának, ez azonban nem igaz. Sőt vannak olyan szituációk, amikor még közvetett módon sem tudjuk érdekeinket a szabálykövető magatartáshoz kapcsolni. Ilyenek például az időben távoli események is. Az ilyen eseményekkel kapcsolatos helytelenítésünk eredete problematikusává válik, ha csak a szabályrendszer számunkra előnyös vonásainak felismerésére hivatkozhatunk a magyarázat során. A szimpátia ellenben – érvel Hume – tökéletes magyarázattal szolgál az ilyen esetekre.

A szimpátia kapcsán nem csak az kérdéses, hogy miért nem lehet az igazságosság kialakításának

eredeti indítéka, hanem az is, hogy vajon képes e betölteni a neki szánt szerepet. Szerepe szerint a szimpátia az áldozat viselkedése és az eseményekről való tudásunk révén kialakított ideát emeli a benyomás rangjára. Nem magyarázza azonban, hogy miként alakítjuk ki az eredeti ideát. Elismeri, hogy működése túlmutat azokon az eseteken, amikor első kézből szerzünk tudomást az eseményekről és a más elmékhez való hozzáférést sem feltételezi. Hume számos olyan példát említ, amikor annak ellenére osztozunk valaki szenvedésében, hogy ő maga tudatában lenne annak, hogy igazságtalanságot követtek el vele szemben, vagy nem viselkedik áldozatként. Fentiek mögött Hume azon feltevése azonosítható, hogy a másik fél érzelmi állapotáról alkotott ideáink olyan feltételeken alapulnak, amelyek függetlenek a szimpátiától. Az, hogy miként azonosítok egy erkölcsi szituációt olyan körülményektől függ, amelyeket Hume nem tárgyal explicit módon. További fontos körülmény, hogy a szimpátia nem azonosítható a törődéssel, és kizárólag arra szolgál, hogy az általunk azonosított idea benyomássá alakuljon. A szimpátia hume-i definíciója nem támaszt alá semmiféle magyarázatot arra vonatkozóan, hogy egy erkölcsi szituációban miért az áldozatok szenvedését tartjuk elsődlegesnek, miért ez lesz a kulcsmozzanata az eseményeknek.

A szimpátia, annak Hume által megadott definíciója értelmében tehát nem képes betölteni a neki szánt szerepet, és így nem lehet ellentéte az önérdeknek. A nehézség feloldásához arra van szükség, hogy azonos indítékot feltételezzünk az igazságosság szabályrendszerének a kialakítása és az igazságosság erényének helyeslése mögött. Ez kétféleképp lehetséges. Az egyik lehetőség, hogy elfogadjuk, hogy az igazságosság erényének helyeslése is önérdeken alapul, míg a másik lehetőség, ha a szimpátia képességét oly módon értelmezzük, hogy az összeegyeztethető legyen az emberiség iránt érzett törődéssel. A *Tanulmány* éppen abban tér el az *Értekezéstől*, hogy nem tesz különbséget az erény és a szabályrendszer között. Ezáltal Hume úgy tűnik elismeri, hogy megvan bennünk az emberiség iránt érzett törődés érzése.

Tanulmány az erkölcs alapelveiről

Az áldozatok szenvedésének kellő objektivitásával szemben a *Tanulmányban* a helyes erkölcsi ítélet záloga, a cselekedet hasznosságának mérlegelése, valamint a hasznossághoz kapcsolódó helyeslés szenvedélye. A hasznosság ilyen előtérbe helyezése valódi különbség a két írás között. A mesterséges erények *Értekezésbeli* fogalma kapcsán nem találkozunk ezzel a tulajdonsággal. Az igazságosság szabályrendszerét azért értékeljük, mert előmozdítja érdekeinket, míg az igazságosság erényével kapcsolatos helyeslés forrása a szimpátia. A hasznosság hangsúlyozása révén a szabályok és az erény helyeslése mögötti indíték változik meg, az önérdeket és a szimpátiát felváltja az általános jóindulat.

Hume a hasznosság kapcsán a következő megállapításokat teszi: (1) ha valamit hasznossága

miatt dicsérünk, akkor ez azt jelenti, hogy alkalmas valamilyen cél megvalósítására; (2) a hasznosság abban az esetben számít dicséretnek, ha a megvalósuló cél pozitív. Nagy a kísértés, állítja Hume, hogy az igazságosságot kizárólag egoista alapokon méltányoljuk. Ugyanakkor nem igaz, hogy szigorú megfelelés állna fenn az érdekeink érvényesülése és a szabályok helyeslése között, ettől függetlenül képesek vagyunk helyes erkölcsi ítéletet hozni. Szemben az egoista magyarázattal, az igazságosságot nem azért tartjuk dicséretesnek, mert az általa megvalósuló cél előnyös a számunkra, hanem mert a társadalom javát szolgálja, és mint ilyen közvetlenül vívja ki helyeslésünket. A társadalom boldogulását azért tartjuk dicséretesnek, mert megvan bennünk az embertársaink iránt érzett törődés szenvedélye.

Ebben a verzióban szó sincs az érdekekre alapozott kiinduló tételről. Hume megismétli azt a gondolatot, hogy az igazságosság mesterséges intézkedések révén lett kialakítva, de az, hogy eredetileg az önérdek hatására alakítjuk ki a szabályrendszert, kimarad. Hiányzik az igazságosság szabályrendszerének és erényének megkülönböztetése is. Az általános jóindulat tételezésével Hume közvetlenül jelöli meg ebben a helyeslés forrását és egyetlen ponton sem kell az önérdekre hivatkoznia. Így az igazságosság azért lesz dicséretes, mert a társadalom fennmaradása is az.

El kell utasítanunk azt az elméletet, amely minden erkölcsi érzést az önszeretet elvével magyaráz. E kell fogadnunk, hogy létezik egy közösségibb érzés, s meg kell engednünk, hogy a *társadalom érdekei még önmagukban véve sem teljesen közömbösek a számunkra*. A hasznosság nem több mint egy bizonyos célra való irányulás; s önellentmondás volna, ha valami eszközként örömet szerezhetne nekünk, még ha valami teljesen közömbös is a számunkra.⁵

Az *Értekezésben* – ezzel ellentétben – a társadalom előnyeit önmagunkra vetítjük vissza, a helyeslés forrása saját érdekeinkből táplálkozik. Ha a szabályok előnyös voltahoz kapcsolódó bizonyosság elvész, akkor válik központi jelentőségűvé a szimpátia. A szimpátia *Értekezésbeli* fogalma ugyanakkor nem azonos az emberiség iránt érzett jóindulattal. A szimpátia lehetővé teszi számunkra, hogy más emberek érzéseiben osztozzunk. Ebben a megközelítésben a szimpátia képessége arra szolgál, hogy megindokolja: az áldozatok szenvedésének átvétele miként eredményez erkölcsi ítéletet. Ezzel ellentétben, a *Tanulmányban* a mesterséges erények helyeslését motiváló szenvedély nem a szimpátia képessége révén realizálódik, hanem egy konkrét szenvedélyben kerül megjelölésre. Ezzel a változtatással Hume feloldja azokat a nehézségeket, amelyeket az *Értekezésben* azonosítottunk, és ezzel egyben alátámasztja azt a kijelentését is, hogy a *Tanulmány* „összes történeti, filozófiai és irodalmi művem közül összehasonlíthatatlanul a legjobb”⁶

⁵Tanulmány 51

⁶David Hume *Összes Esszéi* I Bp., Atlantisz kiadó, 1992. 14

